

З ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ

о. *Юрій Мицик*



ДОКУМЕНТ З АРХІВУ М.ЧАЙКОВСЬКОГО

Перегортаючи в черговий раз сторінки призабутого журналу «Україна», що його видавав М.С. Грушевський перед Першою світовою війною, я знову звернув увагу на статтю малознаного автора «Мазепинці в Туреччині (з паперів Садик паші (Чайковського)». Її підписано дуже стисло: «Ів. Застирець». Цим автором очевидно, був священик Йосип Застирець, історик церкви, літератор, 12 листів якого до М.С. Грушевського (1902-1904, 1907, 1912 рр.) зберігаються у ф. 1235 ЦДА України у Києві під номером 488 (1). Цей автор займався дослідженням діяльності широко відомого свого часу польського письменника й політичного діяча Михайла Чайковського (1804-1886), уродженця Житомирщини. У своєму прагненні наблизити відродження Польської держави, загарбані трьома імперіями (Російською, Німецькою та Австрійською), а також вільної України, він брав безпосередню участь у польському повстанні 1830-1831 рр., займався активною політичною діяльністю на еміграції. У 1841 р. поселився у Стамбулі, де навіть прийняв іслам і став зватися Садик-пашею. Коли у 1853 р. вибухнула Кримська війна, Чайковський сформував козацький полк у складі 1400 вояків (поляки, українці та ін.) і вирушив з ним на театр воєнних дій, де брав участь у взятті Бухареста. Але оскільки війна не вийшла в основному за межі південного Криму, план Чайковського щодо підняття загальноукраїнського повстання і відродження Гетьманщини не був реалізований. Після Кримської війни козацький підрозділ Чайковського проіснував кілька років і був уключений до складу регулярної турецької армії (Чайковський покинув Туреччину) і брав участь у Російсько-турецькій війні 1877-1878 рр.

Отже, І. Застирець мав у своєму розпорядженні документи з особистого архіву М. Чайковського, що він їх дістав від сина останнього – Адама. Серед них був і франкомовний документ, який стосувався перебування гетьмана Івана Мазепи та його сподвижників на еміграції. Застирець вважав його оригінальним і подав публікацію даного тексту французькою мовою разом з українським перекладом, вступом та післясловом до «України». Редакція (насамперед в особі М.С. Грушевського) скептичніше поставилася до цього документа, вважаючи, що він походить не з 1710 р., а з першої половини ХІХ ст. і був створений у колах польської політичної еміграції: «Нам автентичність сеї записки здається дуже сумнівною і може скоріше належить її вважати причинком до історії Мазепиної легенди, відогрітої в кругах польської еміграції – причинком в кожному разі дуже цікавим. На жаль, друкувати її нам прийшлося з досить несправної копії». Тим не менш М. С. Грушевський опублікував матеріал І. Застирця (2), який залишився майже непоміченим через загальновідомі причини (війни, репресії тощо), та й сам журнал «Україна» став значною бібліографічною рідкістю. Поки що питання про автентичність документа залишається нерозв'язаним. На наш погляд, в його основі все ж лежать достовірні факти, і тому його варто передрукувати.

© Мицик Юрій Андрійович – доктор історичних наук, професор Національного університету "Киево-Могилянська академія".

Нижче подаємо текст статті Застирця разом з опублікованим ним документом. При нинішній публікації пропущено французький текст, злито вступ і післяслово Застирця, правопис наближено до сучасних норм.

Примітки:

1) Епістолярна спадщина Михайла Грушевського (показчик до фонду № 1235 у ЦДІА України у м. Києві. – К., 1996). – С. 32. Відомий також ряд листів Застирця до Івана Франка, Івана Пулюя та ряду інших відомих діячів української культури (Див.: Путівник по фондах відділу рукописів. – К., 1999. – С. 44, 46, 242, 451).

2) Застирець Ів. Мазепинці в Туреччині (З паперів Садик-паші (Чайковського) // Україна. – К., 1914. – Кн. 2. – С.67-72.

* * *

Ів. Застирець

МАЗЕПИНЦІ В ТУРЕЧЧИНІ (З ПАПЕРІВ САДИК-ПАШІ (ЧАЙКОВСЬКОГО))

Займаючися діяльністю польської еміграції в Туреччині на підставі паперів, які я дістав від сина покійного Садика-паші Адама Чайковського, одержав я між іншим французький переклад цікавого оповідання про побут мазепинців в Бендерах. Як відомо, Садик-паша зорганізував під час Кримської війни один полк т. зв. турецьких козаків, які мали своєю традицією такі події як перехід України під Туреччину за Дорошенка, піддане Мазепи, перехід запорожців по руїні Січі і т. ін. Полк цей на прохання сераскира дістав підпис українського оригіналу сього оповідання з архіву Високої Порти. На французьким перекладі стоїть примітка: „Traduction du Ruthenien“ і польська нотатка „Kopia sygnowana przez Patryarche i 12 biskupow greckiej cerkwi“. Догадуюсь, що ті підписи містили благословення для полку, котрий складався з християн: русинів-українців, сербів, болгар, поляків та ін. Переклад французький зроблений мабуть для цісаря Наполеона III, котрий дуже інтересувався організацією тих «оттоманських» козаків. Посилав для них обув, одержу, а в часті також платню (копія писана в 1850 р., судячи по письму і паперу). Додаю, що документ цей носив на грудях молодий козак Іван Щербина, котрий служив у цім полку в сотні Журилівській, а був він нащадком згаданого в документі Щербини. Тільки й всього, що розвідав я з актів і переписки про походження цього документа, котрий отут подаю.

Розглядаючись в тім цікавім акті і в життю та обставинах тодішніх нашого гетьмана, гадаю, що текст автентичний мимо деяких сумнівів. Подає він різні численні подробиці, як виправдання неприсутности шведського короля, участь послів молдавських, опис знамени козацько-турецького, дарунки султана, розміщення козаків-січовиків, проживання Мазепи в Галаці, в замку збудованім генуезцями. Цікаве і те, що гетьман хоч жалує своїх помілок, проте живе в Галаці досить свobodно „comme dans une retroite militaire“, а не так як ми звичайно читаємо про нього, що доживає до смерті прибитий журбою, невилічимо хорий і – в Бендері.

Мушу вкінці додати, що цю подробицю, що на тім французьким перекладі знаходжу такі примітки: «Переклад з українського (Traduction du Runhenien); малоруський переклад цього акту знаходиться в архіві Високої Порти; копію перекладу мав Гладкий (*кошовий отаман Задунайської Січі. – Ю.М.*) і передав її російському уряду 1828 р., себто тоді, коли піддавався з своїми козаками Миколі І.

* * *

Було нас дев'ять: Мазепа, гетьман України, Костянтин Городинський (*Гордієнко. – Ю.М.*), кошовий отаман, Филип Орлик, головний писар козацький, Горленко, полковник полку Прилуцького, Войнаровський, есаул отамана, Кісилевський, хорунжий український, Чайка, отаман куреня Блатнерівського (*Платнерівського.*

– **Ю.М.**), Безрукавий, писар кошового отамана, і я, Даміан Щербина, осавул кошового отамана, ми підписали *раста conventa*, котрі великий султан Ахмет III уділив козакам Запорожжя і України, котрі охоронилися під його могутчу опіку в 1710 році.

Цісарський рескрипт і фірмани султана прочитав нам 14 червня Ізмаїл-паша. Сераскир Бендери і Буджаки, в присутності хана кримського Девлет-Гірея, начальників яничарів кульд-оглі, спагів, топчів і герденечті, мурзів татарських, багатьох польських шляхтичів і шведських начальників військових. Шведський король не міг бути особисто, бо будучи вінценосцем не хотів зайняти другого місця, а перше по праву належало сераскирови, що представляв монарха більше могутнього, ніж був король Швеції.

Послам Молдавії і Волощини (*тут слід мати на увазі Валахія. – Ю.М.*) дозволено слухати цей лист в купі з ордонансами і дервішами.

Гамір був великий, а юрба численна; полки українські і курені запорозькі стояли в порядку з зброєю, військо було нечисленне, але з кожним днем збільшувалося. Орел України і Архангел Запорожжя повівали над військом.

Слова рескрипту і фірманів були величні, навіть дуже величні, але треба знати, що султан, великий монарх, найбільший в світі й не підпадав елекції, але був дідичним володарем. Був він з так давнього роду, що ніхто не міг навіть припустити, що його родовитість може бути неправдива; панування його розлягалось дуже широко, цісарі, королі і республіки дрижали перед ним.

Умів висловлюватися так велично, так щиро, так гарно, що душа людська була до глибини зворушеною.

Султан Ахмет III приймав козаків як своїх войовників, давав їм землі між Прутом і морем, право риболовлі, припаси для 40 куренів, зброю, одержу на кожний поход, платню, як спагам і бакшиш (дарунки) в часі війни. Отаман отримав почеси і атрибуції паші. В кінці іменем султана дав він сераскир козакам корогву блакитно-червону. На червоному тлі півмісяць і над ним срібна зіздар, а на блакитному тлі золотий хрест Східної церкви. Знамя це було посвячене царгородським патріархом, був це символ злуки ісламу з християнством.

Гетьман дістав у дарунок багряне хутро, підбите сибірськими соболями, кошовий – шубу, підбиту чорними ведмедями, шапки і воєнні коні, козацькі старшини дамаські і хорасанські шаблі, а кожний козак новий кожух і гаманець з 500 монетами, щоб радувався на здоров'я султана.

Тішилися взагалі дуже. Наші принесли горілку, приставили молдавське вино. Для кращого порядку, аби нічого не бракувало, посаджено жидів у шинку.

В нагороду за такі добродійства і опіку козаки були обов'язані до військової служби під час війни, а в часі миру міг робити кожний, що йому подобалося – займатися риболовлею, ловецтвом, споживати дари султана, волочитися по краю, торгувати по містах і посілостях султана. Свобода була велика, а достаток загальний.

Пор дев'яти днів утіхи відійшли ми з Бендер на береги Дунаю. Филип Орлик зостався в Бендері при сераскирі, щоб улєкшити собі відносини з ним, з Стамбулом і з кримським ханом.

Гетьман Мазепа усадовився в Галацу при замку, збудованім генуезцями, був вже в пізнім віку, жалувал своїх давніх помилок і жив свобідно наче на спочинку. Кость Городинський з куренями розложився аж до Ялпуцьких лиманів і заснував перший кіш на березі Ялпуцького лиману, але і поширив курені аж до моря. В короткім часі малисьмо наші чайки мов на Дніпрі як за найлуччих наших часів. Народо нагромадилосся стільки, що було 40 куренів як в старій Січі.

Горленко розмістив по квартирах полк реєстровців межі Прутом і Дністром.

Жилисьмо так на свободі, благословляючи великого султана і дожидаючи, щоб нас запросив до воєнного танцю, щоб ми могли показати нашому добродієві, до чого ми здібні, а світові – що ми не зробимо сорому нашим предкам, котрі боролися разом з Дашком (*Остафієм Дашковичем. – Ю. М.*), Сагайдачним, Богданом Хмельницьким і Виговським, і що ми будемо завсіди першими як досі були.